

‘...zal opwekken tot luide dank- en jubelkreten’

De priestercantate in Nederland van 1860 tot 1960

Anton Vernooij

Met bovenstaande woorden begroette in 1902 hoofdredacteur MM van het *Gregoriusblad* de cantate, gecomponeerd ter gelegenheid van het zilveren ambtsjubileum van paus Leo XIII. Om de zangers zo veel mogelijk van dienst te zijn, verscheen de compositie in drie versies, eenstemmig in gregorianiserende stijl, voor twee gelijke stemmen met orgelbegeleiding en “zeer gemakkelijk uit te voeren”, en voor drie gelijke stemmen met orgel, “ietwat meer bewerkt, maar toch even gemakkelijk te zingen als no.II. Deze uitgave geeft derhalve de zangers overvloedigen gelegenheid tot afwisseling bij het veelvuldig zingen van denzelfden tekst.”¹ Gemakkelijke zingbaarheid en ‘luide dank- en jubelkreten’ hebben elkaar – zo blijkt uit de geschiedenis van de liturgische zangpraktijk – beslist niet in de weg gestaan. Vooral niet wanneer een kerkelijk jubileum een land, bisdom of parochie aanleiding gaf tot grootse uiting van de eigen identiteit. Bij een dergelijke gelegenheid leidden feestgewoel en vrome vreugde als vanzelfsprekend tot uitgebreide jubelzang en werd het gezongene met een bij het feest horende welwillendheid en mildheid aanhoord en bij voorbaat gewaardeerd. Het succes van de zang hing dan niet allereerst af van diens objectieve kwaliteit, maar van het enthousiasme der uitvoerenden. En van het aantal decibellen, dat kon worden opgebracht.

In deze bijdrage wil ik aandacht geven aan een kerkmuzikaal genre waarin bovengenoemde zaken wel heel bijzonder hebben gegolden, namelijk aan de Priestercantate, gezongen bij gelegenheid van ambtsaanvaarding, wijding of jubileum van een kerkelijke waardigheidsbekleder. Het was een genre waarin feestgedruis de hoofdrol speelde. Geen jubileum immers zonder jubel. Een tweede kenmerk – zeker in de 19^e eeuw – was het eigenlijke object van de feestklanken. Deze golden namelijk vaak meer dan de bejubelde persoon de roomse identiteit van de juichende gemeenschap. Speciaal was ook dat de gewijde tekstschrijvers veelal hoofdletters te kort kwamen om de voortreffelijkheid van de jubilaris voldoende tot uitdrukking te brengen. De bloeiperiode van de Priestercantate ligt tussen 1860 en 1960, de belangrijke periode in het katholieke emancipatieproces en in de groei van het katholieke zelfbewustzijn rond paus, bisschoppen, parochiepriesters en kloosterlingen. Men voelde zich één en sterk rond pausen als Pius IX en Leo XIII, rond een jubilerende diocesane bisschop, bij gelegenheid van het zilveren jubileum van de parochieherder en vooral ook in *amplissimis sonis* verkondigde dank om een nieuw-gewijde priester of jubilerende kloosterling uit de eigen parochie.

¹ Het betrof W.L.M. WENTHOLT: *Oremus Pro Pontifice nostro* (uitgave Van Rossum, Utrecht 1902). Bespreking van Lans in *Gregoriusblad* 27 (1902) 14.

In de genoemde periode zijn de godgewijde personen op drie verschillende en op elkaar volgende manieren bejubeld, namelijk (1) met veel 19e-eeuws concertmatig vertoon, voortgezet tot ver in de 20e eeuw; (2) met meer eenvoudige zangen, die én niet minder luidruchtig en dynamisch naar voren werden gebracht dan in de vorige periode én uitmunten in dilettantisme van tekst en muziek (in allerlei werkjes werd met name het mysterie van het priesterschap of de roeping tot de geestelijke stand bezongen); en tenslotte (3) met terughoudend gezongen en meer bezonnen en geïnspireerd gemaakte composities, in deze laatste periode voortaan ook ter ere van een jubilerende kloosterling.

Qua vorm neemt de priestercantate onder het brede genre van de Cantate een geheel eigen plaats in. Ze is soms een meer of minder uitgebreid motet of lied. Er komt bijna altijd minstens één (bariton-)solo in voor, een zeer toepasselijk geachte en dus gekoesterde erfenis uit de eerste helft van de 19e eeuw met zijn solistendom. In meer uitgebreide versie bestaat ze, evenals een Cantate van bijvoorbeeld J.S. Bach, uit meerdere onderdelen. Deze dragen als tempo en dynamische aanduidingen bijna altijd *Maestoso/Forte* - *Andante/Mezzo-forte* - *Adagio/Piano* - (verplicht aan het slot:) *Maestoso/Fortissimo*. De lezer mag vermoeden dat deze aanduidingen geheel overeenkomen met het karakter van de bijbehorende tekst.

1. De priestercantate in de 19^e en het begin van de 20^e eeuw

Ongetwijfeld had de hierboven genoemde het in de jaren rond de eeuwwisseling maar moeilijk met de traditionele woord-toonverhouding bij de Priestercantate, die door het koor meestal na de hoogmis of het lof werd gezongen². Als pastoor van Schiedam en componist van kerkmuziek had hij zich namelijk vijftien jaar vóór zijn bespreking uit 1902 ook zelf met het genre bezig gehouden en veel succes behaald met zijn Cantate bij gelegenheid van het gouden priesterfeest van paus Leo XIII.³ Het was een prachtstuk geworden: het begon *maestoso* en eindigde in een plechtig-*largo-fortissimo*. Men hóórt de triomfantelijke muziek boven de begin-tekst: "Leef, Leo-Petrus, leef! Heel de aard klapt in de handen: – Dat God ons lang uw roem, uw heilige glorie geef! – Het hooggezang golft voort van Oost- tot Westerstranden – Van 't Zuiden tot het Noord: Leef, Leo-Petrus, leef!" Zijn probleem moet zijn geweest dat hij nu de eerst aangewezen was om kerkmuzikaal Nederland duidelijk te maken dat

² Een priestercantate op Nederlandse tekst kan slechts ofwel tijdens de uittocht na de plechtige kerkelijke viering gezongen zijn, ofwel later in een feestzaal.

³ M.J.A. LANS (muziek) & J.A. DE RIJK (tekst): *De kerk der Nederlanden en het Pauschap - Cantate op het Gouden Priesterschap van Z.H.Paus Leo XIII* voor soli, vierstemmig gemengd koor, piano, orgel en (ad libitum) strijkkwartet en koper (uitgave Van Leeuwen, Leiden 1887).

een dergelijke pathetische en concertante stijl sinds de opkomst van de liturgische beweging, met name ook als gevolg van het uit Duitsland overgewaaide en eenvoud en matiging predikende Caecilianisme, zijn tijd gehad diende te hebben. Hij was nu immers niet alleen president van het grootseminarie Warmond (bisdom Haarlem), maar bovendien voorzitter van de volledig Caecilianistisch denkende en handelende Nederlandse St.-Gregorius-vereniging, en dus zo ongeveer verplicht om aankomende priesters en componisten te wijzen op de nieuwe geest in de kerkmuziek en voor deze laatste een lans te breken. Maar de praktijk was blijkbaar zelfs voor hem sterker dan de leer. De componisten – en de in hun hart mee-jubelende wereldbewoners, diocesanen of parochianen – gingen inderdaad moeizaam met de vernieuwing mee, juist in een genre waarin de oude stijl zo goed tot zijn recht bleef komen. We zullen dan ook zien dat de vleespotten van het Egypte der 19^e eeuw het langst hun verleidelijke geur zouden blijven verspreiden in de zang op feestelijke gelegenheden van paus-, bisschop- en priesterjubilea, die nu eenmaal per definitie vroegen om jubel en pathos.

1.1. Cantates ter ere van de pausen Pius IX , Leo XIII en Pius X

De paus was vanaf het midden der 19^e eeuw onderwerp van menige cantate. Daaraan lag niet zozeer ten grondslag dat het hoofd der katholieke christenheid zich toen in menige netelige positie bevond, vooral van politieke aard. De reden lag eerder dichter bij huis: de paus gaf vooral in die periode gestalte aan de Nederlandse katholieke identiteit. Hiervoor zette menige componist graag zijn beste samenklanken in. Extra gunstig voor het ontstaan van alsmaar luider klinkende cantates was dat Pius IX en Leo XIII een tamelijk hoge leeftijd bereikten en menig jubileum rond hun priester-, bisschops- en pausschap te vieren kregen.

Zelfs deze jubilea had de paus niet nodig om door de zichzelf in hun ultramontanisme bevestigende Nederlanders toegezongen te worden, zoals blijkt uit het begin van een lied ter ere van paus Pius IX uit een bundel, in gebruik bij de Bredase afdeling van de Aartsbroederschap der H. Familie Jezus-Maria-Jozef (zie Voorbeeld 1⁴). De paus lijkt hier als het ware opgenomen in de heilige familie en als zodanig geworden tot een van de personen welke tijdens de bijeenkomsten der Broederschap werden ‘vereerd’. De tekst is een contrafact⁵ onder een bekende devotielied-melodie in de zogenoemde ‘liedertafelstijl’, eventueel tweestemmig te zingen. Het cantatekarakter van dit lied is teruggebracht tot een juichende tekst en een tot luide zang uitnodigende en meerstemmig te zingen melodie.

⁴ Particuliere uitgave van de O.L.Vrouwe-kerk aan de Waterstaat te Breda uit 1867. Ze was bestemd voor de mannenvereniging van de Aartsbroederschap der H. Familie.

⁵ Onder (tekst-)contrafact wordt verstaan een nieuwe tekst onder de melodie van een reeds bestaand lied.

De eerste 'wensch' van dit lied blijkt gericht op de lichamelijke welvaart van de paus, de overige hopen achtereenvolgens op 'Bekeering der zondaren', 'Zegepraal der R.K.Kerk', 'Moed en volharding', 'Dapperheid van 's Pausen leger', 'Sint-Pieterspenning' en vrijwillige bijdragen' en 'Alle geluk'. Toen de paus in 1865 zijn zegen stuurde als dank voor een zogenaamd 'adres' van de Bredase Mannencongregatie der H. Familie waarin zij "den Heiligen Vader, bij al de versmadingen die de wereld en de misdaad Hem durven aandoen, aandachtig maakten op de deugd en de godsdienstigheid der Geloovigen, wier Godsvrucht en onderwerping zich des te schooner vertoonen, naar mate de blinde ondeugd en het heerschend ongeloof tegen de Kerk van Jesus-Christus zamenspannen",⁷ maakte de rector van de congregatie, 'bestuurder' genoemd, een *Danklied op 's Pausen zegen*, dat meerdere malen werd gezongen. De eerste strofe:⁸

Kent gij, Broed'ren, hier op aarde,
Na het brood dat Jesus is,
Een geluk van hooger waarde
Of van meer betekenis
Dan den zegen, dáár gegeven
Waar de Onfeilb're Waarheid woont,
En waar 's Pausen kostbaar leven
Op den stoel van Petrus troont?
O neen, o neen.

De inname van Rome in 1870 en de vrijwillig gekozen ballingschap van de paus in het Vaticaan vormden het startsein voor het ontstaan van meer of minder grootse cantates, waarin het koningschap en de onsterfelijkheid van Pius IX werd bezongen. De bekendste daarvan is de *Pius-Cantate* op tekst van Dr. H.J.A.M. Schaepman en muziek van Joh.J.H. Verhulst⁹ voor Zangstem ("liefst een Baryton"), drie vrouwenstemmen, vierstemmig mannenkoor en piano. Met name het afsluitende lied *Aan U, o Koning der eeuwen* heeft het, dankzij een handige verwisseling van Koning Pius IX met Christus Koning, in menig kerkelijk liedboek uitgehouden tot in onze tijd. Haar eerste twee strofen waren voor de baryton, de laatste strofe voor het koor. Hier volgt de tekst van de

⁶ In *Melodieën op de Gezangen in het handboekje voor de leden van de Aartsbroederschap De Heilige Familie* etc. samengesteld door A.H. Kluijtmans, pastoor te Kessel, Tilburg 1871, staat een lied *De Sint-Pieterspenning*, met het refrein "Ga hem troosten, kleeden, voeden – Hem voor grooter onheil hoeden – Liefdepenning, spoed u heen! – Wil der gansche wereld toonen dat hij telt miljoenen zonen – Door de liefde met hem één!"

⁷ Vgl. *Zondagsblad der H.Familie* (1865) 145.

⁸ *Leve Pius IX! Danklied op 's Pausen zegen* – Opgedragen aan Zijne Heiligheid – door de Congreganisten van Breda (Breda 1865).

⁹ De *Pius-Cantate* van Verhulst werd in 1871 particulier uitgegeven, zonder vermelding van uitgever.

tweede strofe, die om zijn mindere toepasbaarheid op Christus Koning in de liedbundels steeds weggelaten wordt:

Des kruizes glorie omvonkelt.
 O Koning Uw doornenhoed,
 In vlekloos stralenden luister
 gewonnen door het bloed,
 gewonnen door het lijden!
 Als nimmer de aarde zag;
 waar volgd' op zwaarder stormen
 Ooit glorievoller dag?
 Waar volgd' op zwaarder stormen
 ons glorievoller dag.

Omdat in de 19^e eeuw kerkmuziek als kunst werd opgevat en derhalve alleen diende te worden uitgevoerd door mensen die voor de zang geoefend hadden, zoals het kerkkoor, werd deze melodie oorspronkelijk niet (officieel) door de hele gemeenschap gezongen, hoewel zij een massa op het lijf geschreven was. Vanwege deze laatste karaktertrek zal dit genre feestzangen de kerkelijke gemeenschapszang en de latere gemeenschaps-gerichte visie op de kunstzinnige waarde van een kerkelijk gezang op eigen wijze verder hebben gestimuleerd. Positief is ook dat het genre zich melodisch meer en meer ging onderscheiden van de gangbare liedertafelstijl en liet inspireren door het toenmaals moderne lied van het Duitse Caecilianisme. Helaas was zijn muzikale gehalte over het algemeen laag. Daar was meer dan de melodie de begeleiding debet aan: vanwege de beoogde grootsheid moesten orgel of piano een massaal orkest imiteren, hetgeen bijna steevast resulteerde in oneigenlijk en aan het instrument onaanpast akkoordwerk van vooral octaaf- en tremolowerk in de bas (zie Voorbeeld 2, een smeeklied voor paus Pius IX¹⁰).

Gezien het aantal en het jubelgehalte van de aan hem gewijde cantates heeft het eerbetoon aan paus Leo XIII, gekozen in 1878, dat aan Pius IX overtroffen.¹¹ Dit record laat zich verklaren uit de bijzonder hoge leeftijd die paus Leo mocht bereiken (en het daarmee verbonden grotere aantal jubilea), het zilveren jubileum van de dogmaverklaring der onbevleete ontvangenis van de Moeder Gods¹² en de nog steeds voortgaande katholieke emancipatie. Al in

¹⁰ Ontleend aan *Gregoriusblad* 2 (1877), muziekbijlage.

¹¹ Vgl. P. DIRKSE: Roomser dan de paus. Katholiek Nederland en het Vaticaan, 1853-1953, in *Katholiek Nederland en de Paus* (cat. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht 1985) 27-61.

¹² In *Gregoriusblad* 3 (1879) verscheen als bijlage *Lied ter eere van Maria Onbevleete Ontvangenis voor onzen H. Vader de Paus*, tekst P. v.d. Ploeg, melodie M. Lans, "gemaakt voor de aanstaande feestviering op den 25jarigen gedenkdag der dogmaverklaring. De melodie is tevens geschikt voor het welbekende jubellied [...] aanvangende met de woorden Lieve Moeder van de Heer: 't Is nu 't Zilver Jubeljaar – Moeder, Onbevleete Ontvangen" enz.

1878 werd in het *Gregoriusblad* reclame gemaaak voor J.H. Schaeken's *Hymne a Leon XIII*.¹³ De anonieme recensent vond "de muziek zeer schoon en geschikt om de hoogste geestdrift op te wekken, en er kwam schier geen einde aan de toejuichingen, toen deze Hymne onlangs voor het eerst [...] werd uitgevoerd."¹⁴

Hoogtepunt van de hosanna's rond Leo XIII was de viering van diens gouden priesterfeest op 31 december 1887. Een apart voor de gelegenheid in Rome in het leven geroepen tijdschrift *Il Giubileo Sacerdotale del Sommo Pontefice Leone XIII*¹⁵ vermeldde getrouw de namen van de overal in de wereld ingestelde actie- en ere-comité's, de verschillende voorwerpen, die deel uitmaakten van de grote tentoonstelling van gaven aan de jubilaris,¹⁶ en in ieder nummer het adres waar men de *Inno a Leone XIII* van de componist Giuseppe Pozetti (voor vierstemmig gemengd koor en piano) kon verkrijgen. Gemeld werd dat er in Nederland op 25 augustus 1887 een comité was opgericht onder voorzitterschap van 'commendatore De Bruyn'. Commissielid Generaal Reuther, ex-minister van oorlog, had als feestprogramma opgesteld: (1) het geven van aalmoezen in natura aan de armen; (2) een concert ter ere van Leo XIII, ingeleid door een lofrede op de paus en het pausdom, met daarna uitvoering van de Cantate ter ere van de paus, waarvan tekst en muziek voor de gelegenheid waren geschreven. Dit Haagse programma zou overal "dove il numero dei Cattolici è alquanto considerevole"¹⁷ moeten worden nagevolgd. Bedoelde cantate was het hierboven al geciteerde werk van Lans en De Rijk.¹⁸ Tekstschrijver De Rijk legt in een inleidende verklaring zijn bedoelingen uit en eindigt met: "Ten laatste, en als de kroon, schittert 's Pausen herstel der Bisschoppelijke Kerkorde in Nederland, met diepen zin op den bekenden gedenkpenning voorgesteld als de opwekking van Jairus' dochtertje, en wat ons voorgeslacht had weten te redden uit den wereldbrand, ontvangt den zegen van een geregeld bestuur: de Kerk van Nederland herleeft door de Paus. Deze krans van gezongen taferelen [...] wordt besloten met een jubellied, door alle aanwezigen te zingen en eene melodie, die van algemeene bekendheid is, de melodie van Paus Pius' gouden bisschopsfeest."¹⁹ Uiteraard werden door componist Lans in diens *Gregoriusblad* zowel de Cantate flink onder de aandacht van de mensen gebracht als verdere feestgezangen aangekondigd: "Het Gregoriusblad zal van Juni a.s. af eenige muziekbijlagen geven, welker tekst en toonzetting geschikt zullen zijn om – deels in kerken, deels bij zanguitvoeringen

¹³ Voor *teno-solo* en vierstemmig mannenkoor. Uitgave Schott frères, Bruxelles 1878.

¹⁴ Onder Algemeene berichten, in *Gregoriusblad* 3 (1878) 66.

¹⁵ *Il Giubileo Sacerdotale del Sommo Pontefice Leone XIII - Periodico Mensuale* (Bologna, Ufficio del Periodico). Het maandblad heeft drie jaargangen gekend tussen 1885 en 1888.

¹⁶ Volgens *Il Giubileo* [...] 3 (1887-1888) 191, waren er op een in Amsterdam gehouden tentoonstelling in navolging van die van Rome meer dan 700 religieuze artikelen te bewonderen.

¹⁷ *Il Giubileo* [...] 3 (1887-1888) 278 ("waar het aantal katholieken enigszins redelijk is").

¹⁸ Zie noot 3.

¹⁹ Partituur, Leiden 1887, pag.1.

– te worden gezongen bij gelegenheid der viering van 's Pausen jubilé. Wij kunnen alvast meededen, dat wij zullen geeven een *Ecce Sacerdos*,²⁰ een *Tu es pastor ovium*,²¹ een *Te Deum*,²² een *Quem dicunt homines*,²³ alsmede een hollandsch kerkelijk lied, geschikt om door heel een volksmenigte gezongen te worden. Dit hollandsch lied vormt tevens het slotkoor van een vrij omvangrijke FEESTCANTATE [...] Deze omvat na een inleidende lofzang op paus Leo, de groote feiten uit de geschiedenis van Nederlands Kerk, haar lijden, strijden en zegevieren, om en met en door Rome, en wordt gesloten, met het bovenbedoelde smeedlied voor Leo en Kerk.”²⁴ Bedoeld ‘hollandsch kerkelijk lied’, op tekst van De Rijk, loog er uiteraard niet om, zoals blijkt uit de eerste regels:

Alleluja! Hooge psalmen
Stort in jubeltonen uit.
Lauwerkrans en zegepalen.
Huw t u aan ons feestgeluid.
't Hooggezag stijgt boven d'aarde,
Waar de Heer der Heeren troont,
Die den Paus voor ons bewaarde,
Met het priestergoud bekroond.

Intussen zijn ons enkele vernieuwingen opgevallen. Zo zijn de genoemde composities alle gezet in de strenge Palestrina-motetstijl, die van Beltjens en Jansen zelfs a cappella, dus zonder orgel. Menigeen zal een dergelijke ‘eenvoudige’ zetting niet gepast hebben gevonden voor het gouden priesterfeest van Paus Leo. Tegen het eind van de 19^e eeuw blijken het Caecilianisme en de ook in Nederland al volop levende liturgische beweging de schaduw van Pius X' motu proprio *Tra le sollecitudini* van 1903 vooruit te werpen, minstens in de door de toen tamelijk vooruitstrevende St.-Gregoriusvereniging aangedragen voorbeelden van feestgezangen. Vervolgens hebben de jubelende gelegenheidsteksten plaats moeten maken voor woorden, ontleend aan de liturgie en de Schrift. We zullen overigens nog zien dat dit theoretisch ideaal in de praktijk van de priestercantate nooit volledig werkelijkheid is kunnen worden. Nog op het einde der 19^e eeuw vroeg een pastoor aan Lans of er iets op tegen was om

²⁰ Jos. BELTJENS: *Ecce Sacerdos* voor vier mannenstemmen a cappella, in *Gregoriusblad* 12 (1887), muziekbijlage no. 6.

²¹ Jos. BELTJENS: *Tu es Pastor* voor gemengd koor en orgel, in *Gregoriusblad* 12 (1887), muziekbijlagen nos. 3 en 4.

²² W.P.H. JANSEN: *Hymnus Te Deum* voor vierstemmig gemengd koor a cappella, in *Gregoriusblad* 12 (1887), muziekbijlagen nos. 7-9.

²³ J.S. PONTEN: *Quem dicunt homines* voor vierstemmig gemengd koor en orgel, in *Gregoriusblad* 12 (1887), muziekbijlage no. 5.

²⁴ M. LANS: Voor het aanstaande paus-feest, in *Gregoriusblad* 12 (1887) 26.

ter ere van Leo's priesterjubileum een eigengemaakte rijmel-tekst te zingen op Beethovens *Die Himmel rühmen die Ehre Gottes*.²⁵

Van de overige Nederlandse Leo-cantates zijn enkele voorbeelden bewaard gebleven. Het gebruik van de Nederlandse taal, de herkomst van de makers en ook de bezetting duiden erop dat verschillende van deze werken bedoeld zijn geweest voor gebruik buiten het kerkgebouw, zoals bijvoorbeeld de feestzaal van het groot- of klein-seminarie. Ik noem hier: *Jubellied* van W.A. Smit,²⁶ *Tu es Petrus* van P.H. Thielen²⁷ (het *Gregoriusblad* zegt hierover: "Wanneer er zich een geschikte gelegenheid voordoet, om deze breede en grootsche compositie uit te voeren, zal een koor van minstens 80, en zoo jongens de Sopraan- en Alt-partij bezetten 100, goede zangers bij eene goede begeleiding en uitvoering geweldigen indruk maken en levendigen bijval oogsten"²⁸), *Hulde aan Z.H.Leo XIII* van A.N. Mutsaers,²⁹ *Leo XIII "Lumen in Caelo"* van Jos. van Gogh,³⁰ *Pauslied* van J.P.J. Wierits,³¹ en *Oremus pro Pontifice* van W.L.M. Wentholt. Over deze laatste, hierboven reeds aangehaalde, cantate merkt Lans op dat deze is gecomponeerd "nu het 25^e jaar van Paus Leo's glorieus Pontificaat weldra de Katholieken over heel de wereld zal opwekken tot luide dank- en jubelkreten, maar ook tot herhaald en eenparig smeekgebed."³²

De cantates voor Leo's opvolger, paus Pius X, zijn nog geheel in 19^e-eeuwse sfeer geschreven, maar kondigen de komende periode met zijn minder hoogdravende toonzettingen reeds aan (zie § 2). In 1908 tekent de Limburgse kerkmusicus Elbert Franssen aan dat hij bij het vervaardigen van zijn cantate voor het 50-jarig Priesterjubileum van paus Pius X niet de bedoeling had "om harmonisch, melodisch en technisch hoog-ingewikkelde problemen tot een bevredigende oplossing te brengen, neen, ik stelde mij ten taak onzen zangers

²⁵ Correspondentie van M. Lans, aanwezig in het archief van de St.-Gregoriusvereniging.

²⁶ W.A. SMIT: *Jubellied* bij het gouden priesterfeest van Leo XIII. Tekst F.J.P. van Etten, pastoor. Voor drie mannenstemmen a cappella (Den Bosch 1887).

²⁷ P.H. THIELEN: *Tu es Petrus, Octo vocibus, comitante organo et trombonis, beatissimo Patri Leoni XIII, Pontifici Maximo semisaecularia dignitatis sacerdotalis celebranti* (Regensburg 1888).

²⁸ Anonieme recensent (= M. Lans), in *Gregoriusblad* 13 (1888) 46.

²⁹ A.N. MUTSAERTS: *Hulde aan Z.H.Leo XIII* ter gelegenheid van het gouden bisschopsfeest. Tekst W.H. van Besouwen. Voor vier mannenstemmen en piano (Tilburg 1892). Beide auteurs waren docent aan het kleinseminarie van het bisdom 's Hertogenbosch te St. Michielsgestel.

³⁰ Jos. VAN GOGH: *Leo XIII "Lumen in Caelo"*. Jesaja 60.3: Ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Voor Alt, Tenor, Bariton, Bas en piano. Tekst J.J. Hopstaken (particuliere uitgave 1892). Hopstaken was regent van het kleinseminarie IJpelaar, bisdom Breda. De juichende melodie van deze zeer amateuristische zetting golft onophoudelijk omhoog in de richting van een belangrijk woord.

³¹ J.P.J. WIERTS: *Pauslied*. Voor Bariton en piano (uitgave 1902). Tekst A.H.M. Ruyten, docent aan het college Rolduc te Kerkrade.

³² *Gregoriusblad* 27 (1902) 14, vgl. noot 1.

zeer bruikbaar materiaal voor 's Pausen jubelfeest te leveren.”³³ Volgens recensent J.A.S. van Schaik (?) “schijnt deze cantate con amore geschreven te zijn. Een goed mannenkoor zal bij gelegenheid der te vieren Pius-feesten met deze cantate een best figuur maken. Voor de aanstaande Ceciliafeesten, waarbij de roomsche koren het gouden jubilé des Pausen door een openbare uitvoering buiten de kerken kunnen en zullen vieren zij dit frissche nummer [...] met klem aanbevelen. Zoowel koren als solisten kunnen hun hart ophalen.”³⁴ Behalve de cantate van Franssen verschenen in 1908 voor Pius X ook nog een cantate van J.P.J. Wierth³⁵ en M.H. van 't Kruis.³⁶ Recensent Ant. Hansen kan wat Wierth's cantate betreft “niet heel erg dwepen met een eventueele uitvoering in de kerk”; die van Van 't Kruis vindt hij “gemakkelijk uit te voeren [...] ze klinkt heel opgewekt [...] het mannenkoor is heel ordinair [...] het heeft een eigenaardige pianobegeleiding. Sommige componisten zouden de pen laten rusten, denk ik, als ze dit huldelied hoorden: Hulde ,U, Hulde U, Jubilaar – Met het gouden kronejaar – Heer van Christus' priesterschaar.”³⁷

1.2. Cantates ter ere van Nederlandse bisschoppen.

Jubilerende bisschoppen blijken in de vorige eeuw regelmatig te zijn toegezongen met cantates, ad hoc gemaakt door eigen bisdompriesters. Die klerikale praktijk zou vooral na 1910 om haar amateurisme meer en meer bekritiseerd gaan worden door recensenten van het *Gregoriusblad*. Met name de priester-componisten M.J.A.Lans en J.A.S.van Schaik, van wie vooral de laatst genoemde talentvol was, hebben de kerkmuziek verrijkt met schone cantates. Opvallend aan deze werkstukken is dat de wijze waarop de partituur uitgegeven werd op zich al bijdroeg aan de juichende inhoud. Een voorbeeld is het door Lans in 1896 voor zijn jubilerende bisschop C. Bottemanne gecomponeerde motet *Sacerdos et Pontifex*. Hij wijdde er het hele augustus-nummer van het *Gregoriusblad* aan.³⁸ Op de eerste twee pagina's:

DEN IUBILERENDEN
BISSCHOP
VURIGE GELUKWENSCH
VAN
“SINT GREGORIUSBLAD.”

³³ E. FRANSSEN: *Cantate ter gelegenheid van het 50-jarig Priester-Jubilé van Z.H.Paus Pius X 1858-1908*. Voor soli, 3 of 4-stemmig mannenkoor, piano of orgel. Tekst M.Stoks Csr. Opgedragen aan J.H.Drehmanns, bisschop van Roermond (uitgave Bergmans, Tilburg 1908).

³⁴ Anonieme recensent in *Gregoriusblad* 33 (1908) 75.

³⁵ J.P.J. WIERTS: *Paus-Cantate* voor mannenkoor, solokwartet, tenor- en bassolo en pianobegeleiding. Tekst Alf.Ruyten (uitgave van de componist 1908).

³⁶ M.H. VAN 'T KRUIJS: *Cantate bij gelegenheid van het Gouden Priesterfeest van Z.H.Pius X* (uitgave Bergmans, Tilburg 1908).

³⁷ Anonieme recensent [Ant. HANSEN], in *Gregoriusblad* 33 (1908) 56 en 95.

³⁸ *Gregoriusblad* 21 (1896) no.8 (= pag. 31-34).

AD CASPARUM EPISCOPUM
decimum ab initio sacerdotio lustrum explentem.

Laetare Harlemum! – Vos, quos Sacra Musica jungit,
Carmina concordēs fundite dulcisona.
Concinimus, pastor bone : Sic Domino placuisti :
Aeternumque Tuo cum grege sic placeas!³⁹

De overige pagina's bevatten het motet *Sacerdos et Pontifex* in een zetting voor vier mannenstemmen zonder begeleiding.⁴⁰ Niet minder feestelijk straalde de voorpagina van de Feest-Cantate, welke Philip Loots bij dezelfde gelegenheid aan Bottemanne opdroeg⁴¹ en waarvan de tekst nog niets aan lokale plechtstatigheid had ingeboet, getuige het begin:

Breed zwaai de jubelgalm
de Kerk van Haarlem over
en opwaarts tot Gods troon
in krachtig vollen toon
en welig klankgetoover,
de gouden priesterkroon ter eere
die om 't hoofd van d'Opperpriester flonkert.

De inhuldiging op 29 juli 1895 van mgr. Henricus van de Wetering als aartsbisschop van Utrecht sprak merkwaardigerwijs een geheel Caecilianistische taal: De nieuwe bisschop kreeg zowel voor- als achteraf geen jubelende cantate te horen en moest het doen met een gregoriaans gezongen *Te Deum* tijdens de intrede, een *Ecce Sacerdos* van de Regensburger M.Haller tijdens de 'hulde zijner geestelijken' en met de *Missa Undecima* ('S.Henrici'), eveneens van Haller. Na afloop werd *Tu es sacerdos* van Palestrina gezongen.⁴² Dit alles is minder merkwaardig als we beseffen dat dirigent Fr. Eppink juist was teruggekeerd van een muziekstudie aan de op Caecilianistische leest geschoeide muziekschool van

³⁹ Elders in het nummer wordt de vertaling geleverd: "Juich, Haarlem, juich! – Gij, wie de Godgewijde Toonkunst – Vereent, heft één van ziel 't zoetklinkend feestlied aan; – De zang, o Herder, klinkt: 'zóó mocht Ge aan God behagen' : – Behaag zóó eeuwig Hem, met heel Uw kudde meê."

⁴⁰ Lans had in 1874 al gepubliceerd *CANTATE ter gelegenheid van het Gouden Feest der Priesterwijding van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Monseigneur G.P.Wilmer, Bisschop van Haarlem, enz.* Zetting voor mannen- en jongensstemmen, piano en orgel. Tekst J.A. de Rijk (Leiden 1874).

⁴¹ P. LOOTS: *Feest-Cantate* - 1846-1896 – Gouden priesterfeest van Haarlems Bisschop Mgr.C.J.P.Bottemane – gevierd door den Ned.R.K.Volksbond. tekst van B.v.H.. – Voor gemengd Koor, Bariton-Solo, Orkest en Orgel (uitgave L. Klees, Haarlem 1896).

⁴² N.N.: *Bij de inhuldiging van Z.D.H.Monseigneur Henricus van de Wetering, aartsbisschop van Utrecht*, in *Gregoriusblad* 20 (1895) 27.

Regensburg en thuis de aldaar aangeleerde stof strak en consequent is blijven aanhangen en propageren.⁴³

Een nog niet genoemd kenmerk van het genre der kerkelijke cantate is dat teksten, voor een ander doel geschreven en getoonzet, door vaardige (amateur-)hand werden omgewerkt tot een priesterkantate. Een fraai voorbeeld levert J. Haagh c.ss.r. met *De Kerk. Opgedragen aan het Nederlandsch Comité voor de Wereldhulde aan Jezus-Christus [...] die bij de wisseling der eeuw den Godmensch, onzen Verlosser wordt gebracht*.⁴⁴ Suggereert de componist in zijn inleidende tekst al “zelf niet slechts bij dit eeuwfeest, maar ook bij verschillende godsdienstige feesten de onvergankelijkheid van Christus’ Kerk te bezingen”, door genoemde vaardige hand werd een en ander nader geleid tot een feestcantate voor de bisschop bij gelegenheid van een priesterwijding, die gezien de wel zeer onkerkelijke toonzetting en vooral pianobegeleiding alleen achteraf in de ontvangstzaal gezongen kan zijn. De beginregels luiden oorspronkelijk:

Daar vaart langs de wereld in duizenden galmen
het sombere lied van vergaan;
Het ruischt in de kronen der wuivende palmen,
ik hoor het den nachtegaal slaan.

Deze tekst werd voor genoemde gelegenheid veranderd, waarbij moet worden vermeld dat voor wéér een latere gelegenheid het woord *Engel* werd veranderd in *Herder*:

Een juichtoon ontwelt aan de harten der broed'ren
U Engel des bisdoms ter eer;
Een hand legde thans in hun reine gemoed'ren
De schatten der priestermacht neer.

De muzikale waarde van dit werk werd in 1900 hoog aangeslagen: “Met levendige ingenomenheid hebben wij kennis gemaakt met deze uitgave [...] Wat een schone cantate! [...] ’t Is al leven en gloed, daar is de klimming tot het einde toe, zoodat de mannen die deze Cantate zullen uitvoeren, zingen zullen met immer stijgende opgewektheid, [...] Wij durven aan dit voortreffelijke stuk een buitengewoon ruime verspreiding voorspellen, want moeilijkheden van beteekenis heeft het voor een enigszins geoeftend mannenkoor niet [...] Elke uitvoering zal op de hoorders een machtigen en heilzamen indruk maken.”⁴⁵ Hoewel mgr. Lans niet de minst deskundige recensent van het *Gregoriusblad* was, kost het ons een eeuw later moeite zijn woorden te combineren met het amateurisme waarmee Haagh in eerste instantie de kerk heeft bezongen: de

⁴³ Daarvan getuigt bijvoorbeeld de inhoud van het door Eppink samengestelde gebeds- en gezangboek *Het Gulden Wierookvat* van 1896.

⁴⁴ J. HAAGH: *De Kerk - Cantate voor mannenkoor en soli met begeleiding van Piano*. Tekst van H. Mosmans c.ss.r. (s-Hertogenbosch 1900).

⁴⁵ Ongetitelde recensie door M.J.A. LANS, in *Gregoriusblad* 25 (1900) 50.

melodie loopt in goedkope niet-polyfone harmonieën en in golfbewegingen tamelijk doelloos heen en weer, de piano imiteert een orkest onder meer via de bekende effect-beluste octaven, tremolo's en gebroken akkoorden en geeft nergens een tegenmelodie. De tekst maakt genoemde moeite alleen nog maar groter. Waarschijnlijk heeft Lans hier bij zijn recensie niet al te zeer op gelet. Zo ging dat: de tekst speelde in het genre waarschijnlijk amper een rol omdat melodie, samenklank en vooral dynamiek en tempo een (bijna) allesoverheersende taal spraken.

1.3. Cantates ter ere van parochiepriesters

In de periode voor en rond de eeuwwisseling is het aantal ad hoc gecomponeerde cantates bij gelegenheid van wijding, intocht of jubileum van parochiepriesters nog niet talrijk. De bewaard gebleven cantates zijn vooral gecomponeerd voor bepaalde priesters-prelaten en doen qua sfeer en inhoud beslist niet onder – integendeel – voor die ter ere van nóg hoger geplaatsten. Enkele voorbeelden:

– P. Jaen van Paeschen: *Welkomstgroet, opgedragen aan den Zeer Eerwaarden Heer G.P. Wilmer ter gelegenheid Zijner intrede als Deken der Cathedraal van het Bisdom van 's Hertogenbosch*. Voor drie mannenstemmen a cappella ('s-Hertogenbosch, oktober 1856):

Wij groeten u, eerwaardig Man!
In onzen God gewijden Dom!
Het biddend zangkoor van St. Jan
Zingt u een jublend welkom!
Het orgel schalle op hoogen toon,
De zondaar kniele aanbiddend neer;
De wierookgeur stijgt tot Gods troon,
Wees welkom! dienaar van den Heer!

– J.A.S. van Schaik: *Ad Multos Annos. Cantus jubilare eximio et generoso viro ac strenuo musicae divinae promotori CAROLO FRANCISCO LE BLANC, quintum Sacerdotii lustrum feliciter implenti*.⁴⁶ Zetting voor gemengd koor a cappella. Tekst: Ad multos annos (4x) – Vivas in aeternum (3x) – Ad multos annos (4x). Een kort levendig motet, dat later ongetwijfeld veelvuldig zal zijn gezongen aan het begin van een receptie ter gelegenheid van een jubilerend koorlid. Wat Van Schaik vanwege de nieuwe tijd, zeker in een feestmotet bij het zilveren priesterfeest van een mede-bestuurslid der St.-Gregoriusvereniging, aan plechtstatigheid en verheven luister achterwege moest laten, werd deels goedgemaakt door de klankrijke tekst-dedicatie op het titelblad.

– J.A.S. van Schaik: *Feest-cantate op het gouden feest van het Aartsbisschoppelijk Seminarie "Rijnsburg" 1857-1907*.⁴⁷ Getoonzet voor vierstemmig mannenkoor,

⁴⁶ Gepubliceerd in *Gregoriusblad* 17 (1892), muziekbijlage no. 4.

⁴⁷ Particuliere uitgave grootseminarie Rijnsburg 1907.

solì, piano en harmonium. Tekst van J.H.G. Jansen, de latere aartsbisschop. De componist heeft ter gelegenheid van het vele gedruis, dat een interne viering van een seminarie-jubileum nu eenmaal immer met zich meebracht, en ook omdat het om een compositie voor een niet-liturgische gelegenheid ging, gaarne zijn elders vurig geuite ideeën omtrent eigentijdse toonzettingen tijdelijk uit zijn herinnering verwijderd. De combinatie van piano en harmonium wijst op een ander speciaal kenmerk van veel priestercantates: het zijn gelegenhedswerken waarbij het lokaal voorhanden zijnde instrumentarium mag en dient te worden ingezet:

Rijs, burg, rijs, burg in 't verschiet.

En laat de kruisvaan wapp'ren op wallen van graniet. Enz.

– J. Haagh: *Hulde aan het priesterschap*. Feestlied voor 3-stemmig gemengd koor of 4-stemmig mannenkoor en solo met begeleiding van piano, harmonium of orgel (Utrecht 1891). “Er is een “wezenlijke” behoefte aan feestzangen, geschikt voor feesten, die ter eere van een nieuw-gewijden priester of een zilveren of gouden priester-jubilaris worden gevierd.[...] Een feestlied of cantate, voor welker uitvoering geen al te grote krachten vereischt worden, ontbrak nog [...] De woorden, een gedicht van twee ordebroeders des toonzetters, zijn zeer schoon, en daarenboven bevat de partituur een tweeden bijgevoegde even schoonen tekst voor zilveren of gouden priesterfeesten. De begeleiding is volstrekt niet moeilijk, evenmin als de zang zelf [...] Hulde aan den eerwaarden toonzetter voor deze uitmuntende uitgave! Dit feestlied weerklinke talrijken jubilarissen ter eere!”⁴⁸ Kon Haagh's werk dankzij een dubbele tekst meervoudig worden ingezet, de *Gelegenhedscantate* van Albert Mosmans uit ongeveer dezelfde tijd had vier verschillende teksten, voor achtereenvolgens een zilveren of gouden professiefeest van een kloosterling, een zilveren of gouden priesterjubileum, de inwijding van een nieuwe kerk of kapel en een jubileum van de Aartsbroederschap der H. Familie.⁴⁹

2. De priestercantate na ca. 1920

Het commentaar bij Haagh's *Hulde aan het priesterschap* heeft ons naar een volgende periode gebracht. Het einde van de 19^e-eeuwse fase van de katholieke emancipatie wordt ook merkbaar in de priestercantate. Vanaf ongeveer de jaren twintig van de 20^e eeuw worden de priesters in cantates niet meer zozeer op een troon geplaatst. Ze krijgen bovendien minder decibellen en tevens een eenvoudiger gezang voorgeschoteld. Dit laatste zal vaak nog gedicht en

⁴⁸ M.J.A. LANS (?), in *Gregoriusblad* 16 (1891) 48. Het besproken motet van Haagh zou in 1932 aan een twaalfde druk toekomen.

⁴⁹ Albert MOSMANS: *Gelegenhedscantate met teksten voor verschillende feesten*. Voor 4-stemmig koor, orgel of piano (uitgave H. Mosmans, 's Hertogenbosch z.j.).

getoonzet worden door alom aanwezige en het leven van de katholieke gemeenschap volledig bepalende priesters. Lokale (amateur-)tekstschrijvers zijn met hun inferieure teksten eveneens nog niet van het toneel verdwenen. Ook de luidruchtigheid blijft: een amateur-musicus is nu eenmaal eerder geneigd zijn enthousiasme met veel lawaai te tonen dan met zachte en weloverwogen klanken. De vakmuzikale wereld zou het er knap moeilijk mee krijgen.

2.1. Cantates ter ere van paus Pius XI en Nederlandse bisschoppen

De paus tussen Pius X en Pius XI, paus Benedictus XV heeft tijdens zijn korte pontificaat (1914-1922) de componerende pennen niet opvallend in beweging gebracht, met uitzondering van een enkel motet op de wel zeer voor de hand liggende tekst *Benedictus qui venit in nomine Domini*. Hij was klein van gestalte en kon ook al daarom moeilijk op imposante manier gestalte geven aan het pausschap⁵⁰.

Paus Pius XI's ondertekening van het Verdrag van Lateranen inspireerde Joh. van Nuenen tot het schrijven van de cantate *Paus en Koning – Vrijheidscantate* ("Triomf, Triomf de Paus is vrij! – Triomf, Triomf, weer is hij koning! – De tijd van dwinglandij en ballingschap is uit." Enz.).⁵¹ Van Nuenen liet bij de gedrukte partituur in copie een brief d.d. 15 mei 1929 van kardinaal Gasparri opnemen waarin deze namens de paus bedankte voor de toegezongen cantate: "[...] En félicitant le compositeur[...] le Souverain Pontife est heureux d'y voir une nouvelle preuve de la satisfaction des fidèles pour la restauration des droits pontificaux envoie [...] la Bénédiction Apostolique." Hetzelfde jaar 1929 vierde Pius XI zijn gouden priesterjubileum, hetgeen opnieuw ruimte bood aan gelegenheidswerken zoals van P Szabò, *Tu es Petrus*⁵².

De feestcantate van P. de Bree, in 1934 gecomponeerd bij gelegenheid van het gouden priesterfeest van bisschop Arnoldus Diepen van 's Hertogenbosch⁵³ heeft misschien model gestaan voor veel latere cantates ter ere van een bisschop: Zijne excellentie werd niet meer enkel bij gelegenheid van een jubilé toegezongen, gezeten in een feestelijk versierde zetel, maar meer regelmatig, vooral bij zijn intocht in de kathedraal voor de jaarlijkse priesterwijding. Hem werd dan een groots gezongen *Ecce sacerdos magnus*. Op den duur zal hij geweten hebben wat hem daarbij muzikaal en decibellenmatig te wachten stond:

⁵⁰ P. DIRKSE: Roomser dan de paus 39.

⁵¹ Joh. VAN NUENEN: *Paus en Koning – Vrijheidscantate opus 17* voor driestemmig mannenkoor, tenor- en baritonsolo, solokwartet, volkslied (sic), orgel of piano. Tekst P. van Riel Pr. (uitgave Biemans, Oisterwijk 1929).

⁵² P. SZABÒ: *Tu es Petrus – Pro memoria quinquagesimi anniversarii ordinationis sacerdotalis Pii Papae XI* (Turiijn 1929). Het is tekenend dat dit werk geïmporteerd werd.

⁵³ P. DE BREE: *Responsorium Ecce Sacerdos Magnus – quod octo puerorum ac virorum vocum sonis sociata organi concordia compositum – dilecto in Christo Patri – Arnoldo – Pontifici Buscodensium – quinquagesimum Sacerdotii anniversarium diem Deo Opt. Max. dante universo plaudente populo celebranti – humili animo dedicavit Petrus de Bree – Recor Cantus ad Basilicam Cathedralem Si. Iois Ev. – VII Id. Iun. an. MCMXXXIV* (uitgave Van Rossum, Utrecht 1934).

na een inleiding van het volle orgel barst het koor fortissimo uit in een herhaald *Ecce sacerdos magnus*. Bij *qui in diebus suis...* wordt plotseling het tempo andante en de dynamiek teruggebracht tot gefluister, om bij *placuit* weer op te bloeien boven een fortissimo gezongen *Deo*. Een nieuw deel – dat van de muzikale doorwerking – begint bij *Ideo iureiurando...* en komt uiteraard fortissimo tot een hoogtepunt op *crescere in plebem suam*. Een rustig (moderato) gedeelte wordt gewijd aan *Benedictionem...* en wordt afgesloten met het pianissimo gezongen *Gloria Patri*. Daarna wordt *Ideo...* herhaald zodat op *plebem suam* fortissimo kan worden afgesloten. Intussen heeft monseigneur het Allerheiligste aanbeden en is hij bezig bekleed te worden met de bisschoppelijke paramenten.

Een curiositeit in het genre en te aardig om onvermeld te laten is het *Feestlied van de jubelende Deventenaren* bij de bisschopswijding van hun stadsgenoot J. Smit op 29 juni 1922.⁵⁴ Was de componist niet in staat meer tot stand te brengen dan een eerste-jaars-conservatorium-lied, waarvan te vermoeden valt dat het nooit gemeenschappelijk gezongen is en slechts als feest-gave van het *Overijssels Dagblad* in het bestaan werd geroepen, de tekst van Van Welsum was er niet minder hoogdravend om, getuige de eerste strofe:

Opgewekt en op forschen toon.
Deventenaren, Omhoog nu de harten!
Doet dav'ren uw feestlied door Davo's stee,
Tooit nu de straten met vlaggen en wimpels,
Al die nog adem heeft jubele mee.
Deventenaren uw dag is gekomen
Toont uw van ouds zoo oprecht Roomsche aard!
Kondigt het luide: De eer ons geschonken
Waren en zijn wij, en blijven wij waard!

2.2. Cantates ter ere van parochiepriesters

Na 1900 neemt het aantal cantates voor 'gewone' priesters toe. Bekende voorbeelden uit het begin van deze periode zijn cantates van C. de Vliegh,⁵⁵ E. Franssen⁵⁶ en A. Hamers.⁵⁷ Welke waren de kenmerken van de priestercantate

⁵⁴ Willem VAN BRUGGEN: *Feestlied van de jubelende Deventenaren ter gelegenheid van de hogepriesterlijke wijding van hun stadsgenoot Z.D.H.Mgr.Dr.J.Smit, Apostolisch-Vicararis van Noorwegen en Spitsbergen, bisschop van Paralus – in de kerk van den H.Lebuinus te Deventer op St.Petrus en Paulusdag 1922. Eerbiedig aangeboden door Overijsselsch Dagblad*. Tekst A.van Welsum pr.

⁵⁵ C.C.A. DE VLEGHE: *Priestercantate - Ontzaglijk is uw naam o Heer* (uitgave Bergmans, Tilburg 1901).

⁵⁶ E. FRANSSEN: opus 10, *Cantate* voor 3 mannenstemmen, baritonsolo, piano of orgel (uitgave Bergmans, Tilburg 1903), "Wie zal bestijgen des Heeren heil'gen berg? / Wie zal verblijden in Godes heilgdom? / Wie? Wie? / D'onschuldige van handen, de reine van harte."

⁵⁷ A. HAMERS: opus 7, *Priesterbulde* voor drie mannenstemmen, soli, orgel of harmonium (uitgave Bergmans, Tilburg 1905).

uit deze periode? Vermeld werd al dat de componisten de nieuwe ideeën omtrent een juiste woord-toonverhouding in de kerkmuziek niet altijd van toepassing hebben geacht op de priestercantate. Kenmerkend voor de nieuwe periode is wel een kwaliteitsverbetering van de tekst. Ging de muziek voorlopig nog op de oude voet voort, de tekst van de cantate voor een 'gewone' priester was, behalve inderdaad nog wel eens hoogdravend, ook vaak vervuld van huiver voor het mysterie van het priesterschap. Van stille huiver was dus nog geen sprake: feestgedruis zou integendeel te vaak de overheersende taal van de priestercantate blijven. Met name vanaf de jaren twintig blijkt vooral in plaatselijke parochiële omstandigheden de hulde aan een jubilerende priester of neomist niet meer vooral geïnspireerd te worden door diens vermeende en graag opgeklopte persoonlijke kwaliteiten, maar door het mysterie waarvoor hij gewijd werd. Het was een vrucht van de toenmalige liturgische beweging, die grote aandacht schonk aan het 'hoogheilig offer der H. Mis'. Daarnaast brachten de pogingen van vooral de St.-Gregoriusvereniging om de koorzangers te brengen tot een meer persoonlijke deelname aan het heilig gebeuren schrijvers in de pen tegen de egotripperij die menig koor er nog op nahield. "Ik was heden getuige van een gezongen mis waarbij de solist – hij had een prachtstem met ware concertgaven – zoo geweldig uitviel, dat de halve kerk zich weer bij iederen nieuwe solo omdraaide, en verschrikt, of mogelijk geboeid, naar de plaats van 't zangkoor opkeek. Op die manier werkt de kerkzangzang niet mee, om ons in 't H.Misoffer te laten opgaan, maar trekt ons van 't altaar af. Is de zang daarentegen gewijd, dan buigt de gelovige. De katholieke kerkzanger wachte zich in 't algemeen voor alles, ook het geringste, wat de stemming van gewijde schoonheid, die in het heilighdom hangen moet, verstoren kan [...] De eenling gebruike zijn stemmateriaal en technische vaardigheid met de grootste ingetogenheid, want hij is niet alleen 'n deel van 't koor, maar van de heele liturgische plechtigheid."⁵⁸ Een nieuwe praktijk in deze was nog zo ver weg dat de eerste uitzonderingen breed werden uitgemeten in het *Gregoriusblad*: "Van de priesterfeesten, die hier te lande in de maand Februari gevierd werden, zijn er in de persorganen vele verslagen verschenen. In enkele daarvan werden we getroffen door de mededeeling, dat het zangkoor een Gregoriaansche mis had uitgevoerd [...] tekenend voor den geest van het koor en voor zijn opvatting van den liturgischen zang [...] onze oprechte gelukwensen [...] in den geest van Pius X [...] Voor kleine koren zal een Gregoriaansche mis ook veel dankbaarder zijn, dan een meerstemmige die buiten het bereik der stemmen ligt en boven hun krachten gaat."⁵⁹ Op het zilveren priesterfeest van oud-Gregoriusvereniging-voorzitter W.P.H. Jansen werd er in de Josephkerk van Den Haag geen cantate gezongen, terwijl de ambiance er wel degelijk voor was: "Te half negen doet de ZeerEerw. Heer Pastoor zijn blijden intocht in onze mooie parochiekerk, voorafgegaan door een stoet bruidjes en de Misdienaars. De aanwezigen wordt verzocht bij het

⁵⁸ W. BROM-STRUICK: Kerkzang, in *Gregoriusblad* 48 (1923) 30.

⁵⁹ C. HUIGENS: Feest met Gregoriaanschen Zang, in *Gregoriusblad* 44 (1919) 94.

binnentreden van den ZeerEerw. Jubilaris 't feestlied aan te heffen [...] Na het Lof wordt gezongen "Wees Gegroet, o Sterre", gecomponeerd door den Pastoor [...] Zondagavond onder het Lof "Te Deum" en na afloop wederom het feestlied, te zingen door allen. Er is die dag geen huldigingsplechtigheid buiten de kerk en ook geen receptie [...] Na de H.H. Missen Generale Absolutie voor de leden van de Derde Orde."⁶⁰ Genoemd feestlied werd niet overgeleverd, maar als het gecomponeerd werd door de pastoor zelf, de maker van het nog immer beruchte 'Tantum-Ergo-Van-Jansen', zal het op zich al voldoende cantate-achtige juichende fortissimo-elementen bevat hebben.

Caecilianus Huigens o.f.m., vanaf 1919 hoofdredacteur van het *Gregoriusblad*, noemde de cantate *Priestermorgen* van Th. v.d. Bijl⁶¹ "Een heerlijk lied voor een priesterfeest. Op waarlijk verheven en aangrijpende wijze vertolkt het de stemming van den jongen priester op den morgen van zijn eerste offer [...] Niet gemakkelijk is hier de taak van den lyrischen tenor. Hij moet zich kunnen indenken in die mengeling van stemmingen: van onmetelijken jubel en weelde, tegelijk met stille huivering en heilige schuchterheid."⁶² We moeten ons bij het citeren van recensies uit het *Gregoriusblad* wel realiseren dat de ene beoordelaar de andere niet was: met name Huigens was dankzij zijn gedegen Caeciliaanse vorming voortdurend geneigd in recensies te komen aandragen met typeringen als 'milde huiver', 'diepe godsdienstzin' en 'uiting van een gelovig gemoed'. J.A.S. van Schaik, altijd veel reëler en scherper in zijn oordeel dan Huigens, merkte naar aanleiding van de *Priestercantate* van Jos. de Klerk⁶³ op dat "de uitvoering vooral niet uitbundig en luidruchtig mag zijn, ze moet veeleer in de stemming blijven van ingehouden ontroering, welke slechts hier en daar even uitbreekt. Aldus uitgevoerd zal zij ongetwijfeld een diepen indruk maken."⁶⁴ Gemaakt voor een bisschop, ademt ook de cantate *Jubel des Priesterdoms* van Joh. Winnubst⁶⁵ de nieuwe geest: "Het heele gedicht richt zich tot de Engelen die bij de Heilige Offerande om het Misaltaar zweven [...] De beide laatste strofen roepen de Engelen aan, om, gelijk zij hem hebben bijgestaan in het opdragen der Heilige Offerande, zoo ook hem te helpen tot daar, waar geen onvolmaaktheid meer doch louter zaligheid is."⁶⁶ Deze mooie gedachten

⁶⁰ Uit *St. Josephsklok* - Weekblad voor de Parochie van den H. Joseph 2 (1926) no.7 d.d. vrijdag 13 augustus 1926.

⁶¹ TH. V.D. BIJL.: *Priestermorgen* voor tenor en orgel op tekst van Chr. Mertz (uitgave Van Rossum, Utrecht 1920).

⁶² C. HUIGENS: Van de boekentafel, in *Gregoriusblad* 45 (1920) 191.

⁶³ JOS. DE KLERK: *Priestercantate* op tekst van Chr. Mertz (uitgave Van Rossum, Utrecht z.j. [1921?]).

⁶⁴ J.A.S. VAN SCHAİK: Van de boekentafel, in *Gregoriusblad* 46 (1921) 162-163.

⁶⁵ J. WINNUST: *Jubel des Priesterdoms*. Cantate bij gelegenheid van het zilveren bisschopsjubilé van Z.D.H. Mgr. Henricus van de Wetering op dinsdag 18 mei 1920. Voor soli, gemengd koor en orkest. Tekst J. v.d. Vondel (Utrecht 1920).

⁶⁶ Programmaboekje van de feestavond b.g.v. het zilveren bisschopsfeest van Mgr. vd. Wetering in de grote zaal van 'Tivoli' te Utrecht, 18 mei 1920.

hadden Johann Winnubst er overigens niet van weerhouden om muzikaal ouderwets groots en breed uit te pakken.

Zoals al eerder aangeroerd kwam er in deze periode in toenemende mate kritiek op het lage gehalte van tekst en toonzettingen van kerkelijke gezangen, met name priestercantates, die te vaak waren voortgekomen uit de pen van goedwillende en blijkbaar diepgelovige, maar desalniettemin onmuzikale of muzikaal ongevormde geestelijken. "Velen schijnen te menen, dat, als ze een cursus in harmonieleer gevolgd hebben, ze eo ipso in staat zijn te componeren. Tenminste, als men de muzikale Schund ziet, die vaak van de pers komt, en die een geestelijke tot vader heeft, zou men haast geneigd zijn te denken, dat velen zelfs het bestaan niet kennen van contrapunt, fuga en kompositie-leer [...] Protest tegen de hand over hand toenemende muzikale vrijbuiterei, vooral van geestelijke zijde, die de samenwerking met muzikale leken zo vaak vertroebelt [...] suikergoed-romantiek en 'n weë sentimentaliteit."⁶⁷ Bedoelde componisten troffen het niet dat in deze jaren de kritische componist Hendrik Andriessen de ingezonden composities voor het *Gregoriusblad* beoordeelde. Over Edw. de Fries' cantate *Tu es sacerdos – Ecce sacerdos magnus*⁶⁸ schreef hij: "[...] Voorbeeld uit duizenden. De componisten van dergelijke dilettantistische harmonie-oefeningen geven zich geen rekenschap van wat componeeren eigenlijk is. Dit soort muziek is gewoon: maat na maat tekst-zinnen harmoniseeren, en daarop zingen."⁶⁹ Voor *Priestercantate* van W.M.A. Smits⁷⁰ was hij beslist niet vriendelijker: "Het zijn niet alleen in 't bijzonder de beperkte harmoniek en het wezenlooze rythme, waardoor zooveel kerkelijke composities waardeloos zijn. Het is het totale gebrek aan constructief besef en het gemis aan inspiratie, waardoor alle elementen waarlijk componeeren achterwege blijven."⁷¹ De bekende Utrechtse muziek-criticus Wouter Paap had niet veel op met *Voor 'n Priesterfeest* van Leo Sevens:⁷² "Het schrijven van een gelegenheidscompositie kan een dankbare opgave zijn, maar dan moet men zich toch een hooger doel stellen dan Leo Sevens blijkbaar heeft gedaan. De melodie van dit lied heeft werkelijk kraak noch smaak en de indrukwekkendheid wordt niet bepaald verhoogd door het feit, dat de melodie tot tweemaal toe in het vaarwater

⁶⁷ E. BRUNING: Muzikale flitsen. Over muzikaal ondeskundige geestelijken, in *Gregoriusblad* 61 (1936) 211.

⁶⁸ Edw. DE FRIES: *Tu es Sacerdos - Ecce Sacerdos magnus*. Voor 1-4-stemmig mannenkoor en orgel (uitgave Bergmans, Tilburg 1935). 'De Fries' was een pseudoniem voor frater Edw. Huigens, frater van Tilburg en broer van Caecilianus, afkomstig van Bolsward. Dit motet was door de dubbele tekst ook 'toepasbaar' op een bisschop en werd opgedragen aan G. Brandsma, apostolisch vicaris van Kisumu.

⁶⁹ H. ANDRIESSEN: Van de boekentafel, in *Gregoriusblad* 60 (1935) 95.

⁷⁰ W.M.A. SMITS: *Priestercantate* voor alt-, tenor en bas met piano- of orgelbegeleiding (uitgave Van Rossum, Utrecht 1930).

⁷¹ H.A., in *Gregoriusblad* 60 (1935) 269.

⁷² Leo SEVENS: "*Voor 'n Priesterfeest*" (uitgave Bergmans, Tilburg 1937).

verzeilt van 'Wie gaat mee, gaat mee over zee?' En dan de drukke pretentie van de orgelbegeleiding!''⁷³

Was de firma Bergmans uit Tilburg dé uitgever van priestercantates, de meest vruchtbare Nederlandse componist van priestercantates is waarschijnlijk Elbert Franssen geweest, de dirigent-organist van de kathedraal in Roermond. Behalve zijn al genoemde *Opus 10* uit 1903 en de cantate voor Pius X uit 1908 schreef hij, alles uitgegeven bij Bergmans in Tilburg, zonder jaartal: *Priesterleven* op tekst van pater C. Keulers m.s.c., *Bij een priesterfeest*, en *Veni, electa mea*, een professiecantate voor een religieuze, ook op tekst van pater Keulers. Franssen, die beslist geen amateur was, schreef in een meer romantisch-muzikale stijl en overgoot daartoe zijn werken graag met een flinke saus chromatiek. Deze tot aan de tweede wereldoorlog gangbare stijl in de kerkmuziek was een reactie op de meer stijve Caeciliaanse werken van vroeger en werd graag gehanteerd door de betere componisten zoals ook Jaap Vranken in zijn *Jubelzang op een priesterfeest* (1933),⁷⁴ en Ant. Averkamp in *De Priester*⁷⁵ uit de jaren twintig. Dit laatste zangspel plaatst de priestercantate in de sfeer van de religieuze spelen waar met name de Graalbeweging zich mee bezighield. Het spel zal dan ook door de jongens en meisjes met veel vertoon zijn uitgevoerd:

Hoe pronkt ons feestlokaal nu mooi,
vol kleurig licht en bloementooi,
vol dankbare gezangen [...]
Wij zijn de schaapkens van uw stal
Wij koomen den Herder eeren in onze beste kleeren.
't Is een geval dat heugen zal, een dag van jubileeren. Enz.

3. De laatste periode van de priestercantate

Toen halverwege de jaren zestig het uur van de leek in de kerk luider ging slaan was het spoedig gedaan met de priestercantate. De schrijver van deze bijdrage heeft blijde, dierbare en telkens een glimlach oproepende herinneringen aan de priestercantates waar hij zelf aan heeft meegewerkt. Werd er in zijn dorpskerk in 1961 nog vanzelfsprekend tijdens de extra langdurig gemaakte uittocht van celebrant en assistenten na de eerste mis van een neomist een priestercantate gezongen door het koor, bij zijn eigen priesterwijding in 1965 was daarvan op datzelfde moment geen sprake meer. Wel werd hij in de feestzaal door

⁷³ *Gregoriusblad* 62 (1937) 139.

⁷⁴ Jaap VRANKEN: *Jubelzang op een priesterfeest*. Voor gemengd koor, tenor- en baritonsolo, en orgel. Tekst van Guido Gezelle (uitgave Bergmans, Tilburg 1933).

⁷⁵ Ant. AVERKAMP: *De priester. Zangspel voor Knapen- en Meisjeskoor ter gelegenheid van een priesterjubileum*. Tekst Frederik van Eeden. Uitgave Apologetisch Bureau 'Houvast' te Alkmaar.

meerdere ooms en tantes ontroerend toegezongen.⁷⁶ Elders haalden de koren voor de gelegenheid waarschijnlijk ook andere dergelijke eenvoudige oudjes uit de sloot, zoals de cantates van A.Th.Vis⁷⁷ en H. Rutten.⁷⁸

Niet geheel nieuw voor deze laatste periode, maar wel groter wordend in aantal, waren cantates voor professiefeesten van vrouwelijke religieuzen. Op kloosterbibliotheken vond ik uit het verleden veelal *'s Heeren Bruid gehuldigd!* van G. Schellekens⁷⁹ en *Cantate voor een zilveren kloosterjubileum* van Joh.Algra.⁸⁰ Uit latere tijd stammen Jan Vermulst's *Kloostercantate* (1956),⁸¹ Olivier Koop's *Voor een religieuze*⁸² en Joop Schouten's *Kleine Kloostercantate* (1954).⁸³ Deze laatste was waarschijnlijk bedoeld voor uitvoering door familie van de jubilaresse. De zettingen zijn alle eenvoudig en kabbelen melodisch, ritmisch en dynamisch rustig voort, toegesneden naar hun doelgroep van amateur-uitvoerenden. De gelukkige eerwaarde jubilaresse die bij haar professiefeest Koop's cantate mocht aanhoren zal de tekst misschien niet direct volledig begrepen hebben:

Gelukkig gij, die in uw lentejaren
Den Koning volgt, Die, Krone van 't heelal,
De hymne ontvlood der lovende Engelscharen,
En herberg zocht in Bethlems lagen stal
Enz.

Het is immer verblijdend als een historische studie over een onderwerp met muzikaal en tekstueel bedenkelijke kanten van velerlei aard positief afgesloten mag worden. Het genre der Priestercantate is namelijk niet als een nachtkars uitgaan. De jongste bijdragen kwamen immers van componisten van naam, die kwaliteitswerk leverden. Ze staan meermaals op tekst van Guido Gezelle. Hendrik Andriessen schreef in 1941(?) voor zijn pastoor F. van Beukering van

⁷⁶ Onder anderen met Anton PONTEN: *Priesterhulde* voor 1 of twee stemmen en pianobegeleiding. Tekst van Frater M.J. (uitgave Van Rossum, Utrecht z.j.) en met Theo SMIT: *Benedicamus Domino - Priesterlied*. Eveneens voor 1-2 stemmen met pianobegeleiding. Tekst van Louis Kuitenbrouwer (uitgave Van Rossum, Utrecht 1925).

⁷⁷ A.Th. VIS: *Eenvoudige Priestercantate*. Voor 2 gelijke stemmen, baritonsolo en orgel. Tekst van *den Pastoor van Zwaag* (uitgave Van Rossum, Utrecht z.j.).

⁷⁸ H. RUTTEN pr. (woorden en muziek): *Feestzang voor Eerste H.Mis*. Voor zangstem en piano (uitgave Bergmans, Tilburg 1920).

⁷⁹ G. SCHELLEKENS: *Cantate "s Heeren Bruid gehuldigd!"* Voor drie gelijke stemmen en piano (uitgave Bergmans, Tilburg z.j.).

⁸⁰ Joh. ALGRA: *Cantate voor een zilveren kloosterjubileum*. Voor twee stemmen en orgel. Tekst van Liefdezusters v.d. H. Carolus Borromeus (uitgave Van Rossum, Utrecht 1930).

⁸¹ Jan VERMULST: *Kloostercantate*. Voor 2 gelijke stemmen en begeleiding. Tekst Petra Hermans (uitgave Van Rossum, Utrecht 1956).

⁸² Olivier KOOP: *Voor een religieuze*. Voor middenstem of unisono-koor en orgel. tekst W. de Veer s.j. (uitgave Van Rossum, Utrecht z.j.).

⁸³ Joop SCHOUTEN: *Kleine kloostercantate*. Voor 2-3 stemmen, kinderstem en orgel. Bijbeltekst bewerkt door M. Wuyster pr. (uitgave Annie Bank, Amsterdam 1954).

de Haarlemse St. Jozefparochie het wonderschone *O Priester* (zie Voorbeeld 3).⁸⁴ Jan Mul maakte in 1944 voor zijn heeroom G. Blom *Het teeken des vreden*,⁸⁵ Herman Strategier componeerde in opdracht van Ons Leekenspel (Bussum) het mooie en zangerige *De Priester*⁸⁶ en later nog, in Andriessenstijl, *Priesterlied*.⁸⁷

Summary

The cantata in honour of priests in the Netherlands, 1860-1960 AD

This contribution surveys a very Roman-Catholic musical genre: the cantatas that were performed on the occasion of priestly ordinations, presentations and anniversaries of ordination. It was very much a festal genre. Its hey-day was between 1860 and 1960 AD, the period of Catholic emancipation in the Netherlands, characterized by a growing Catholic selfconsciousness around Pope, bishops, parish priests and religious. Distinctive for the contents of the cantatas is that the persons cheered were normally no more than an occasion to applaud the groups own selfconsciousness. This is even more so when we look at the actual performance of the cantatas.

During the century under study the 'sacred' persons have been honoured in three distinctive ways in successive periods, vid. with (1) abundant concert-like pomp in the 19th century, which continued far into the 20th, followed by (2) more simple songs that excelled in dilettantism in both text and music and were performed just as loudly and dynamically as in the first period, and finally (3) with compositions that were both in their contents as well as in their performance much more restrained, considered and inspired, and, were finally also sung in honour of the religious as well as the priests.

Prof. Dr. Anton Vernooij is bijzonder hoogleraar Liturgische Muziek aan de Theologische Faculteit Tilburg. Correspondentie-adres: Theologische Faculteit Tilburg, Postbus 9130, 5000 HC Tilburg.

⁸⁴ H. ANDRIESSEN: *O Priester...* Voor zangstem en orgel. Uit *Zeven liederen voor verschillende feesten van het Kerkelijk Jaar* (uitgave Annie Bank, Amsterdam 1941).

⁸⁵ J. MUL: "*Het teeken des vreden*". *Kleine cantate voor een Priesterfeest*. Voor gemengd koor en orgel. Tekst van G. Gezelle (uitgave Annie Bank, Amsterdam 1944).

⁸⁶ Herman STRATEGIER: *De Priester*. Voor zangstem en piano. Tekst van Gabriël Smit (uitgave Ons Leekenspel, Bussum).

⁸⁷ H. STRATEGIER: *Priesterlied*. Voor 2-3 gelijke stemmen en orgel of piano. tekst F. van de Bilt pr. (uitgave Van Rossum, Utrecht z.j.).

J. M. J.

O. L. V.-K.

HEILWENSCHEN

ZIJNE HEILIGHEID PIUS IX

TOEGEZONGEN

DOOR DE LEDEN DER H. FAMILIE TE BREDÁ,

IN DE EERSTE CONGREGATIE-UREN VAN

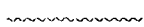
1867.

Naar de melodie van »*dat Jesus leev*» in de Gezangen op de tien
Geboden Gods. Bladz. 80.

EERSTE WENSCH.

(Ligchamelijke welvaart).

Dat Pius leev'

Het Hoofd der Kerk — en Koning!
Dat Pius leev', de held van onzen tijd,
Aan wien en Kerk en Staat zijn' hulde wijdt!
Leef, groote Pius, uw' deugd ter belooning,
Lang nog in Rome, (in) uw' wettige woning!
Dat Pius leev'! (*)

(*) De vier eerste regels worden herhaald door ALLEN.

Voorbeeld 1: Lied ter ere van paus Pius IX, in gebruik bij de Bredase afdeling van de Aartsbroederschap van de H. Familie.

21 Mei 1827.
3 Juni

SMEEKLIED

21 Mei 1877.
3 Juni

(VOOR MANNENSTEMMEN)

OP HET GOUDEN BISSCHOPSFEEST VAN
Z. H. PAUS PIUS IX.

PLECHTIG.

M. J. A. LANS, Pr.

1. Ju - belt, al - le Chris - ten — vol - ken in het nieu - we glo - rie - licht,
2. Welt ook, Pi - us in u - — we oo - gen 's lij - dens traan bij 't vreug - de - lied,
3. Heer der Kerk, om uw al - — ta - ren smee - ken we één van hart en geest:

Volle Orgel

Stra - lend van de kroon der ja - ren o - ver Pi - us' aan - ge - zicht;
Paar - len in het goud der kro - ne doo - ven haar ge - von - kel niet;
Zij de mor - gen der vic - to - rie Pi - us' gou - den bis - schops - feest;

't Lied weer - klink' van aarde en he - mel, in één feest - toon saam - ge - vat:
Aan het Kruis - hout stierf het Le - ven, en ge - stor - ven was de dood:
Laat de vol - le zon des vre - des stra - len op zijn le - vens - pad;

Heil U, Her - der van Gods Kud - de! Heil U, Ko - ning van Gods Stad!
Zoo ver - rees ons, Lij - dens - ko - ning, 't le - ven uit uw ster - vens - nood.
Spaar den Her - der van uw Kud - de, red den Ko - ning van uw Stad!

O Priester.

tekst: Guido Gezelle.
muz.: Hendr. Andriessen

1. O Priester, die, na Christi maat, Hermaakt en
2. Blijft staan, eerwaardig kran-ke vat, Blijft steu - nen

her-ge - bo - ren staat, Ver bo - ven ons, en God nabij, Dat
op Gods hulpe, en dat, Door u geleerd en voor-gegaan, Wij

ie - der-een in - dach-tig zij, Dat, of de we - relt
recht in u - we schreden staan, Ter tijd, dat vrij van

licht en spot, Gij zijt en blijft een man van God.
zonde en pijn, Wij, met en door u, za - lig zijn.